

Képes vagy képtelen elképzelések? **Egy feltáró vizsgálat felvetései és előzetes eredményei a magyar ifjúság jövőképeiről**

© FERENCZ Magdolna

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Piliscsaba, Magyarország**

ferencz.magdolna@btk.ppke.hu

Az elmúlt évtized magyar ifjúságkutatási fejleményei bár igen sokszínűek, közös nevezőjük az *ifjúsági korszakváltáshoz* kapcsolódó problémafelvetés. Pilot vizsgálatunk hasonló megközelítéssel, új szempontokat és módszertant érvényesítve állítja középpontba az ifjúság személyes (egyéni) és a társadalmi (kollektív) jövőről való elképzeléseit.

A választásos életrajz

Az *ifjúsági korszakváltás* fogalma eredetileg a civilizációs korszakváltás (posztindusztriális társadalomba történő átmenet) egyik vetületeként került előtérbe (vö. Zinnecker, 1991). Az indusztriális társadalmakat jellemző *átmeneti ifjúsági korszakból az ifjúsági korszakba* való áttérés fő sajátossága az ifjúkor kitolódása, az önállóvá válás folyamatának elhúzódása. Az *átmeneti ifjúsági korszakot* leíró, „*normalizált életrajz*” (du Bois-Reymond, 1998) modelljében a fiatalság korai életszakasza az életesemények hagyományos sorrendiségével megy végbe. Egy képzési szakasszal (adott tudáskészlet, szaktudás) veszi kezdetét, amit a elsajátított kompetenciákhoz illeszkedő keresőtevékenység, az anyagi önállósulás, majd egy stabil párkapcsolat kialakítása és a családalapítás (vagy az utóbbiakra törekvő próbálkozások sora) követ. Az *ifjúsági korszakot* a „*választásos életrajz*” (Beck, 1997) elterjedése jellemzi: a korosztályi életesemények nem a korábbi sorrendben és egymásutániséggel, hanem sokszor párhuzamosan vagy (a korábbi szerint) felcserélt sorrendben mennek végbe. Az életesemények időben elhúzódnak, a normalizált sorrendet zárók pedig akár el is maradnak.

Azok a kulturális és gazdasági mechanizmusok, amelyek korábban az ifjúság – szélesebb értelemben vett – társadalmi újratermelési folyamatokba való beilleszkedését szabályozták, részben átalakulnak, részben elvesztik korábbi jelentőségüket. Az individualizmus eszméinek térnyerésével a boldogulás egyéni választások függvényeként értelmeződik, jóllehet az életperspektívákat továbbra is strukturális kényszerek határozzák meg. Az ifjúsági korszakváltás számunkra legfontosabb aspektusa az *életutak individualizálódása*. Ez röviden annyit tesz, hogy a státuszelérés folyamatai (melyek meghatározzák a társadalmi helyzet és életkörülmények szerinti pozíciót) egyre inkább kívül esnek a társadalmi intézményesültség keretein.

A választásos életrajz ellentmondásai¹

Elsőként, az oktatási expanzióra és a képzési idők meghosszabbodására utalunk. Jóllehet a magyar nevelési attitűdöket a teljesítményorientáció jellemzi (Sallay-Münnich, 1999:167), és az oktatási intézmények szelekciós mechanizmusai is erőfeszítésekre ösztönöznek, lassan Magyarországon is elmondható, hogy csak „*egy kisebbség sikere erősíti meg azt az elképzelést, hogy az oktatásban és a szakképzés során szerzett képesítések egyenes utat jelentenek a munkavállaláshoz*” (Looker, 1998, idézi Kabai, 2009).

Problémás a történetileg kialakult keresőtevékenység intézményes rendszerének átalakulása is; a téma kutatói itt a munkába állás időzítésének bizonytalanságát, a munka és képzettség (szaktudás) közti kapcsolat fokozatos gyengülését valamint a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” térnyerését emelik ki (vö. Kabai, 2009:8). Egyre több a gyengén formalizált, bizonytalan, a tevékenységet ellátó végzettségét (szakmai tudását) nem igénylő és nem is ellentételező álláshely. A legutóbbi évtizedek gazdasági anomáliái majd a válság folytán a fiatalok, különösen a pályakezdők (köztük a diplomások) munkavállalási esélyei drámaian visszaestek. A 2000-es évektől egyre nagyobb mértékben érinti hazánkat a fejlett gazdaságokban is rendkívül számottevő² ifjúsági munkanélküliség (vö. Gázsó, 2013). Mindez arra vezetett, amit több hazai kutatás is visszaigazolt: a fiatalok megkérdőjelezzik a képzésbe és a munkába fektetett személyes erőfeszítések megtérülését és értelmét is (Csite 2009.). A munkapiaci részvétel máig meghatározó eleme az egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helyzetnek. Kolosi és Róbert (Kolosi-Róbert, 2004:73) ezzel magyarázzák, hogy az életkörülmények generációs metszetében hazánkban a fiatalok vannak a leghátrányosabb helyzetben (Kolosi-Róbert ibid. Gázsó ibid. 149).

A választásos életrajzba való átmenet következményeként a biológiai, pszichológiai és társadalmi éretté válás folyamatai, kivéve természetesen az életszakaszt lezáró időpontot, egyre jobban elválnak egymástól. Ezért az ifjúság (és korcsoportjainak) életkor szerinti empirikus meghatározása egyre problematikusabb³. A legutóbbi hazai ifjúságvizsgálat szerint hazánkban ez az életszakasz (az említett érettségi kritériumok együttes figyelembevételével) a 15-19, a 20-24 illetve a 25-29 éves korcsoportot fedi (Nagy, 2013:50). Bár ez az életkor szerinti tagolás statisztikailag igazolt, a magyar fiatalok közel fele csak úgy sorolható a csoportok valamelyikébe, hogy nem esik egybe a biológiai, pszichológiai és társadalmi érettségi szintje. Lévén a „teljes” önállósodás időszaka az idősebb generációkéhoz képest egyre jelentősebben kitolódik, az éretté válás előbbi diszkrpanciái számos feszültséget teremthetnek az egyének és társas (főként családi) kapcsolataik szintjén is⁴.

¹ Itt, a terjedelmi korlátok miatt, csak a koncepciónk szempontjából legjelentősebbeket van módunk említeni.

² A korcsoport a legutóbbi időkben „*megsebzett generációként*” (scarred generation) szerepel az ILO, az IMF és az OECD jelentéseiben is (Morsy, 2012.)

³ A bizonytalanságokat jól mutatja az a gondolat, melyet Nagy a 2009-es Magyar Nemzeti Ifjúsági Stratégiára utalva idéz (Nagy, 2013:39): {...} az egyén fejlődésének szakaszai a lényegesek, és nem statisztikai elemzési szempontok.

⁴ Természetesen ezek a feszültségek tágabb kört is érintenek, leképeződve akár a civil, akár a politikai szféra egyes irányzataiban (utóbbiról lásd Somlai, 2010.). Mindezekre kitérni meghaladja a jelen munka kereteit.

A jövőkép jelentősége a választásos életrajz fényében

Az életutak individualizálódása folytán egyre nagyobb szerepet kap, hogy az egyén milyen mértékben képes átlátni a lehetőségeit meghatározó kényszereket illetve képes-e a saját értékei alapján, autonóm és reflexív⁵ módon reagálni azokra. A reagálásban fontos szerepe van a jövőképnek; a cselekvéseknek hajtóerőt, sorsperspektívát adó jövőkép szükségképpen értelemmel bíró mintákat képez le; túlmutat a jelen korlátain és (akár) az egyéni életen, biztosítja a választások, döntések összerendezettségét. Az individualizált életút szempontjából sarkalatos kérdés, hogy rendelkezik-e az egyén a saját és tágabb közössége sorsára vonatkozó, *pozitív mintákból* álló jövőképekkel⁶.

Az ifjúság mindennapjait meghatározó szabadidőtöltés legkülönbözőbb terepei – idesorolva az internetet is – számos alkalmat adnak, hogy a fiatalok megvitassák *másokkal* az őket egyénileg vagy korosztályként érintő kérdéseket, jelesül a személyes és a társadalmi környezetük jövőjére vonatkozó gondolatokat. Ebből azonban nem következik, hogy az utóbbiakat a családon és barátokon túl is (érdemben) megosztanák. Feltehető, hogy a társadalmi jövőt illető kérdések kapcsán ez egyáltalán nem jellemző; indoklásul elég csak a fiatalok civil és politikai passzivitására⁷ utalnunk. Hazánkban ez nem kizárólag az individualizáció „*kétarcúságának*”⁸ (Solmai, 2010:187) tudható be, hanem részint a pártállami időszakot jellemző „*negatív értékmodernizáció*”⁹ öröksége. Mindez a társadalmi jövőről szóló egyéni és korosztályi jövőképek kimunkálódása szempontjából azért is problémás, mert „*normális esetben a jövőképek a más emberekkel folytatott párbeszéd során jönnek létre*” (Nielsen, 2007:10).

A közelmúlt lélektani elemzései rámutattak, hogy a társadalmi helyzetet meghatározó faktorok közt, a kulturális és anyagi jellegűek mellett vannak lelki tulajdonságokat képviselők is. Ezek között szerepel a jövőről való gondolkodás (számos munkában a pszichológiai tőke egyik komponenseként¹⁰). Kopp és Skrabski (Kopp & Skrabski, 2008) hazai eredményei rávilágítottak, hogy a jövőkép figyelembevételével felfogott lelkiállapot, valamint a gazdasági helyzet és az életminőség között multiplikatív kapcsolat van. Az egyéni előrejutásban tehát minden bizonnyal szerepet játszik a motivációk és célok lélektani eredőjéhez szorosan kapcsolódó jövőkép is.

⁵ A reflexív mozzanat jelentőségéről Kabai Giddens gondolatát idézi (Kabai, 2009:7): „Az élet nem is annyira „*biográfiai*”, hanem inkább „*reflexív projektum*”.

⁶ A fogalom pontos meghatározására később térünk ki.

⁷ A fiatalok közéleti, politikai aktivitása az elmúlt két évtizedben nem sokat változott, lásd Oross, 2013.

⁸ „*Szabadságra serkent a kényszer-integrációval szemben, de megfoszt a közösségtől*” (Solmai, 2010:187)

⁹ A rendszer a tradicionális értékekkel és hangoztatott (közösségi) értékeivel is szembenálló működése az önérdekű, énközpontú mentalitás széleskörű elterjedéséhez vezetett.

¹⁰ Lásd Keller, 2009.

Vizsgálati koncepciónk

Fogalmi meghatározásunk kiindulópontja a *jövőorientáció* és a *jövőkép* közötti különbségtevés. „A *jövőorientáltság* arról alkot képet, hogy *passzívan* vagy *aktívan* (tehát *tettekkel is*), illetve *negatívan* (a *jelenből menekülve*) vagy *pozitívan* (ez esetben van *jövőképünk* arról, hogy *hová akarunk jutni*) viszonyulunk a *jövőhöz*.” (Nováky, 2010:40). A *jövőorientáció* tehát a *tettekkel*, a *jövőkép* az *elképzelésekkel* áll kapcsolatban. Vizsgálatunk a *jövőképekre* koncentrálna (nem kizárva megfigyelésinkből a *tettekkel* kapcsolatos aspektusokat).

A *jövőképet* egy *olyan lehetségesként elképzelt állapotot ábrázoló gondolati képként értelmezzük, ami egy személy vagy egy csoport számára kívánatos, vágyott állapotot tükröz. A lehetséges* kritériumával elkülönítjük a *jövőképet* az *álmodozástól* vagy *fantáziálástól*, fenntartva, hogy ezek lényeges szerepet töltenek be a *lehetséges jövők* kreatív gondolati konstruálásában. A *kívánatosság* kritériumával a *jövőképet* értékekhez, értékválasztásokhoz kötjük. Nem vitatjuk, hogy a *köznap* gondolkodásban szerepet játszanak a *félelmekből* adódó, *negatív elképzelések*. Ezek nézőpontunk szerint nemhogy *kiküszöbölhetetlenek*, *elengedhetetlenek* is az (*egyéni és szociális*) életben *maradás, gyarapodás szempontjából*¹¹. Koncepciónkban is helyet kapnak azáltal, hogy a *vágyott állapottal* definiált *jövőképeket* egyúttal a *félelmek tárgyainak*, a *nem kívánt állapotoknak* az *elkerülésére irányuló válaszokként* és *választásokként* értelmezzük.

Kétségek vetődhetnek fel a *megfigyelés hitelessége* vagy *megbízhatósága* tekintetében, lévén a *jövőkép nyilvánvaló kapcsolatban* áll *motivációkkal* és a *célokkal*¹². Tény, hogy ezekről nem lehet *operacionálisan* elkülöníteni. Ugyanakkor igazolást nyert, hogy a *jövőről* gondolkodásra és a *motivációkra* vagy *célokra* kidolgozott – *eltérő* – *megfigyelési eljárások* megfelelnek az „*indikátorok felcserélhetőségének elvének*”, azaz egyezően *klasszifikálják* az embereket (Keller, 2009:28-29). Ez azt mutatja, hogy ugyanazon (*komplex*) jelenséget vizsgáljuk, még ha *különböző nézőpontból* is tesszük ezt. Így a *tényezők közötti kapcsolat* módszertanilag *nem aggályos*. A *jövőképek pszichikai mechanizmusokhoz* való kapcsolódása *viszonylagos állandósággal* bíró *elemek kialakulásához* vezet, ami nemhogy *csökkenti*, *növeli* a *megfigyelések megbízhatóságát*.

A *pszichológia oldaláról* a *jövőről* való gondolkodás a *személyes érettség összetevője*¹³. Ifjúságszociológiai felmérések, ezt figyelembe véve, a *felnőttség* *pszichológiai* dimenziójaként szerepeltetik, a *rövidtávú tervekkel* rendelkezés meglétét és a *várakozások jellegével*¹⁴ mérve. Vizsgálatunk egyes szakaszában eltekintettünk az *időtáv és tartalom* illetően *megkötéseitől*¹⁵, hogy megállapíthassuk a *jövőképek tényleges időtávját* és „*feszítettségét*” (Hankiss, 1976:67). Az előbbi a *jelen és az elképzelés közti időbeli*-, az utóbbi a *tartalmi távolságra* utal és mindkettő fontos a *jövőkép mozgósító, vezérlő ereje* tekintetében (vö. Hankiss, 1976).

¹¹ Itt hadd utaljunk a G. B. Stern szállóigéjére, amit Hankiss Elemér több előadásában is példaként hoz fel: „Az *optimisták kitalálják a repülőgépet, a pesszimisták pedig az ejtőernyőt.*”

¹² A *jövőre* vonatkozó *elképzeléseknek* a *célkijelöléssel* való kapcsolatáról lásd Hankiss, 1976., Kapitány & Kapitány, 1993.; a *motivációkhoz* és *értékekhez* való kapcsolatáról lásd Atkinson, 1964, Carver & Scheier, 1981, Nováky, 2005, 2010, Seligman, 1991.

¹³ A *jövőről* való gondolkodás *pszichológiai meghatározásait* lásd Sallay, 2003.

¹⁴ Az *optimizmus és pesszimizmus attribútumai* szerint.

¹⁵ A *jövőkutatásokban bevett módon*, lásd Nováky, 2005.

Felvetésünkben a magyar ifjúság felnőtté válását kísérő problémákra és azokkal összefüggésben a jövőképek jelentőségére. *Feltáró kutatásunk ezek alapján arra keresi a választ, hogy vajon vannak-e és (ha vannak) milyen jellemzőkkel bírnak a fiatalok jövőképei? Vannak-e az egyéni döntéseket, terveket meghatározó és a cselekvéseknek hajtóerőt, „az életnek pozitív értelmet” adó elképzeléseik, amelyek túlmutatnak a személyes élethelyzetek korlátain, és ha vannak, milyen tartalmúak, milyen értékek köré szerveződnek?*

Szakmai érdeklődésünk olyan jövőképre épül, melyben a fiatalok, a saját életüknek (pozitív) értelmet adó és a lehetséges kollektív jövőkről, a számukra fontos értékek mentén, másokkal együtt gondolkodnak. Ezért a vizsgálatba, próbajelleggel, beépítettünk egy a „*futures workshop*” technikát magában foglaló, ifjúságkutatásban (ismereteink szerint) eddig nem alkalmazott, fókuszcsoporthoz vizsgálatot is. Ezzel célunk kettős. Egyrészt (feltáró jelleggel) kollektív vonatkoztatási keretben vizsgáljuk alanyaink csoportos jövőkép-alkotási folyamatát és eredményét. Másrészt (beavatkozó módon) modellezzük a másokkal megvitatott társadalmi jövőről való gondolkodást. *Így kutatásunk egy további kérdést is céloz, éspedig: Milyen közös jövőkonceptiók jönnek létre és milyen hatással bír az alanyok jövőről való gondolkodására?*

Röviden az adatfelvételekről

Vizsgálatunk négy munkaszakaszából állt¹⁶. Első (kérdőíves) adatgyűjtésünk mintáját a célcsoport nem, kor, régió és településtípus szerinti országos megoszlását szem előtt tartva, nem valószínűségi mintavétellel, hólabdás felkereséssel alakítottuk ki. A személyes lekérdezés során a családi háttérrel, az érettségi szint szerinti „állásról” illetve a jövőről való gondolkodásról és az emberi értékekről gyűjtöttünk adatokat (N=171). Azok közül, akik szívesen vállalták a további vizsgálatokban való részvételt (figyelve a szociodemográfiai heterogenitásra), 36 fővel mélyinterjú készült, mely átfogja az eddigi életutat, kifejti az alany értékválasztásait és a *személyes jövőképet* is. Az interjúalanyok közül 12 fő (20-24 éves, Közép-magyarországi régióban élő) vett részt a fentebb említett, félnapos fókuszcsoporthoz (a részvételt nem díjaztuk). A facilitált beszélgetések és feladatmegoldások során a résztvevők teljes körben és kiscsoportban vitatták meg a *társadalmi jövőképeiket*.

A fókuszon résztvevőkkel „lekövető” interjú készült, amely a fókusz fogadtatását valamint a jövőről való gondolkodásra gyakorolt hatását kívánta felmérni. Kutatásunk eddig lezárult adatfelvételei a közép-magyarországi régióban élő 20-24 évesekre, az ifjúság „középső” korcsoportjára terjedtek ki. Reméljük, hogy a későbbiekben módunk lesz a munkát folytatni, átfogva a hazai teljes korosztályi célcsoportot.

Előzetes eredmények

A személyes jövőképekre vonatkozóan, tükrözve a magyarok *rövidtávú gondolkodását* (Kopp & Skrabski, 2008:371), azt találtuk, hogy a 20-24 évesek többsége rövidtávú jövőképekben (legfeljebb öt évre előre). Tapasztalataink szerint

¹⁶ Köszönet a PPKE BTK Társadalmi tanulmányok és Szociológia képzés hallgatóiból önkéntesen szerveződött Ma-holnap kutatócsoport minden tagjának az adatfelvételi munkaszakaszokban való lelkes közreműködésért.

azonban – e korcsoportban – ez *kényszerűen* kialakított időtáv. Válasz a hosszabbtávú vágyak beteljesülésének észlelt kilátástalanságára: „*Nagyon sokszor próbáltam elképzelni, hogy milyen lesz a távolabbi jövőm, de mindig vissza akartam jönni, mert ha idealizált képeket festek magam elé, abból nem biztos, hogy jó származik*”. Akik a jelen és a „szívbeli” vágyaik között szakadékot észlelnek, jöllehet a létbiztonság és a nyugodt családi élet áll elképzeléseik középpontjában, erősen legyengített „*feszítettségű*”¹⁷ elképzeléseket fogalmaztak meg. Ez olyan stratégia jele, amely ugyan csökkenti a jelen és a vágyott állapot közti távolság keltette feszültségeket, ám nem ad a cselekvéseknek hajtóerőt, az egyénnek sorsperspektívát. Az alanyok felének nehézségeket okoz „szívbeli vágyai” alapján hosszabbtávú jövőben gondolkodni, alapvetőnek tartott igényeiket is *képtelen* vágyaknak látják, *képtelen* a jövőképük. Mialatt (az individualizmusnak megfelelően) erős késztetést éreznek megtalálni a saját egyediségüket és felépíteni különösségüket, valójában jövővakon élnek mindennapjaikat, így hoznak a rövidebb-hosszabbtávú életükre ható döntéseket.

A hosszabbtávú jövőképpel rendelkezők elképzelései körvonalazottak, részlet gazdagok; jövőképükben (egy kivétellel) a létbiztonság és család elemei mellett, központi helyen szerepelnek az önmegvalósítás és/vagy a másokért (ügyért, közösségért, emberiségért) tenni akarás elemei.

A fókuszcsoporthoz tapasztalatok szerint a kollektív jövőképekben az általános, „világra szóló” elképzelések kapnak helyet, az alanyok lakóhelyi, tágabb környezetére vagy éppen a Magyarországra vonatkozóak csak elvétve. Ez igen elgondolkodtató annak ellenére is, hogy egybevág a közéleti passzivitásról elmondottakkal és a jövőkutatók korábbi nagymintás hazai eredményeivel is¹⁸.

A fókuszon résztvevők érdekesnek és a maguk számára hasznosnak találták a társadalmi jövőképek számukra idegen kortársakkal való megvitatását. Elmondható, hogy a távolabbi társadalmi jövőről másként gondolkodnak azáltal, hogy szavakba öntötték a saját elképzeléseiket és beelélták másokéba.

Reméljük, hogy felvetéseink és módszertanunk felkelti az érdeklődést, hiszen szándékunkban áll a későbbiekben a pilotról részletesebben is számot adni.

Felhasznált irodalom

- ATKINSON, J. W. (1964). *An Introduction to Motivation*. Princeton: Van Nostrand
- BECK, U. (1997). Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* (pp. 418-468). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- CSITE András (2009). *Boldogtalan kapitalizmus? A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője*. Műhelytanulmány No. 10. Budapest: Közjó és Kapitalizmus Intézet.
- DU BOIS-REYMOND, M. (1998). I don't want to commit myself yet: young people's life concepts. *Journal of Youth Studies*, 1 (1), 63-79.
- CARVER, C. S., & SCHEIER, M. F. (1981). *Attention and self-regulation: A controltheory approach to human behavior*. New York: Springer-Verlag.

¹⁷ A fogalom a jelen és az elképzelt állapot közti tartalmi távolságra utal (vö. Hankiss, 1976).

¹⁸ A magyar válaszolók jövővel kapcsolatos témaköreinek sorrendje: család, világ, ország és lakóhely (Nováky, 2010:39).

- GAZSÓ T. (2013). Munkaerő-piaci helyzetkép. In Székely Levente (szerk): *Magyar ifjúság 2012* (pp. 127-151). Budapest: Kutatópont.
- HANKISS E. (1976). *Értékszociológiai kísérlet: az ipari dolgozók néhány rétegének értékrendjéről*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- KABAI Imre (2009). *Hogyan alakul a diplomások életútja? Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007*. Zsigmond Király Főiskola, TTK Füzetek 2. Budapest: L'Harmattan.
- KAPITÁNY Á., & KAPITÁNY G. (1993). *Rejtjelek – Hogyan beszélnek vágyaink és törekvéseink*. Budapest: Szorobán.
- KELLER T. P. (2009). *Nemcsak a tudás számít – a pszichológiai tőke szerepe a kereseti egyenlőtlenségek magyarázásában*. [Doktori Értekezés.] Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- KOLOSÍ T., & RÓBERT P. (2004). A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszer-váltás óta. In Kolosi T., Tóth I. Gy., & Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004* (pp. 48-74). Budapest: TÁRKI.
- KOPP, M., & SKRABSKI, Á. (2008). *Magyar lelkiállapot az ezredforduló után*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- LOOKER, E. D., & DWYER, P. (1998). Education and Negotiated reality: Complexities Facing Rural youth in the 1990s. *Journal of Youth Studies*, 1 (1), 5-22.
- MOLNÁR, P. (2006). Hagyományos és modern jövőkép mint pedagógiai érték. *Új Pedagógiai Szemle*, 57 (11), 19-29.
- MORSY, H. (2012). Scarred Generation. *Finance and Development*, (3), 15-17.
- NAGY Á. (2013). Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In Székely L. (szerk): *Magyar ifjúság 2012* (pp. 38-52). Budapest: Kutatópont.
- NOVÁKY E. (2005). Általános emberi értékek, viselkedési normák és a gazdasági növekedés. In *Jövőkutatói tanulmányok 1998-2005* (pp. 38-65). Forrás: <http://mek.oszk.hu/04100/04129/04129.pdf> [2013.11.20.]
- NOVÁKY E. (2010). Változó jövő és megújuló tananyag. *Szakképzési Szemle*, 26 (1), 38-51.
- NIELSEN, K. A. (2007). *Vision is the Salt of Democracy*. In: *Eyes on tomorrow. Citizen Visions on Science Technology and Innovation*. The CIVISTI project team.
- OROSS, D. (2013). Civil és közéleti aktivitás. Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Székely L. (szerk): *Magyar ifjúság 2012* (pp. 283-315). Budapest: Kutatópont.
- SALLAY H., & MÜNNICH Á. (1999). Családi nevelési attitűdök percepciója és a self-fejlődéssel való összefüggései. *Magyar Pedagógia*, 99 (2), 157-174.
- SELIGMAN, M. E. P. (1991). *Learned optimism*. New York: Knopf.
- SOMLAI P. (2010). Változó ifjúság. *Educatio*, (2), 175-190.
- ZINNECKER, J. (1993). A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (pp. 5-28). Szeged: Szociológiai Műhely.